

1.2. Право на інноваційну діяльність у системі конституційних прав

Поняття інновації як економічної та правової категорії

Поняття «інновація» є базовим для інноваційної діяльності, має важливе значення також для сфери науки та відносин інтелектуальної власності. Його поява в науковій літературі в значенні «нововведення», що застосовується у сфері технології, виробництва чи управління, зазвичай пов'язується з роботами відомого австрійсько-американського вченого Йозефа Шумпетера, зокрема, з книгою «Теорія економічного розвитку», виданої в 1912 році.

Проте, більш глибокий історичний екскурс, зроблений Ю. А. Карповою, показав, що використання поняття «інновація» французами вперше відзначено в 1297 р., а в 1533 р. документально зафіксовано його вживання в англійській літературі. Усе ж таки до ХХ ст. термін «інновація» залишався категорією процесуального права, лінгвістики і, почасти, ботаніки. В англійському праві в середині ХІV ст. він означав заміну за згодою кредитора одного зобов'язання на інше. Поступово поняття «інновація» почало застосовуватися для характеристики процесів оновлення або дифузії в інших соціальних сферах, у тому числі в економіці. Причому під інновацією розуміють уже і процес, і результат³⁶.

У вітчизняному економічному і юридичному лексиконі термін «інновація» став активно використовуватися тільки в умовах перехідної економіки. До того часу в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, було поширеним поняття науково-технічного прогресу (НТП); проблематика нововведень розроблялась лише в межах економічних досягнень НТП та впровадження нової техніки у виробництво. Зокрема, у Конституції СРСР (ст. 47) існувала норма, згідно з якою впровадження результатів наукових досліджень розглядалося як продовження науково-технічної діяльності та оголошувалася функцією держави³⁷.

У фахівців немає єдиного погляду на зміст цього поняття. Згідно з однією точкою зору інновація є процесом застосування нових технологій, виробів, з іншою — результатом у вигляді нових методів, продукції, технологічних процесів.

Крім того, існують розбіжності щодо переліку тих дій, які охоплюються інноваційною діяльністю.

³⁶Карпова Ю. А. Введение в социологию инноватики : учеб. пособ. / Ю. А. Карпова. – СПб. : Питер, 2004. – С. 15–16.

³⁷Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік : Закон від 07.10.1977. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1076.564.0>.

Так, класичним широким підходом до формулювання цього переліку вважають викладене в 1912 р. Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку» розуміння інновації, яке охоплює п'ять основних типів дій:

- введення нового товару (товару, з яким не знайомий споживач, або товару нового виду);
- упровадження нового методу виробництва продукції (методу, який раніше не використовувався в даній галузі промисловості);
- відкриття нового ринку, на якому цю галузь промисловості певної країни не було представлено;
- завоювання нового джерела сировини та напівфабрикатів;
- упровадження нової організаційної структури в будь-якій галузі.

Таким чином, Й. Шумпетер охарактеризував інновацію як установлення нової виробничої функції. На його думку, інновація відрізняється від винаходу (новації), що передує інновації, а всі спади і підйоми в економіці (іншими словами – цикли) генеруються саме інноваціями.

За Й. Шумпетером, інновація (нововведення) – кінцевий результат упровадження нововведень із метою зміни об'єкта управління та одержання економічного, соціального, науково-технічного, екологічного або іншого ефекту. На його думку, не кожне нововведення, нове виробництво є «інновацією». Ураховуючи класичне визначення інновації як нової функції виробництва, слід погодитися з тим, що вона досягається не шляхом дрібних поліпшень старого устаткування чи наявної організаційної схеми, а через уведення нових засобів виробництва чи систем його організації. Отже, вкладення інвестицій у розробку новинки ще не означає її перетворення в інновацію. Головне – запровадити нововведення, перетворити новинку у форму інновації, тобто завершити інноваційну діяльність і отримати позитивний результат, і потім продовжити дифузю інновацій³⁸.

³⁸Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – С. 110.

Схожої точки зору дотримується і Ла Герре, який визначає інновацію як будь-яку зміну у внутрішній структурі господарського організму³⁹.

Але більшість економістів стоять на позиціях вузького підходу, який обмежує галузь інновації науково-технічними й технологічними питаннями та є найоптимальнішим для практичного застосування, зважаючи на визначальну роль науково-технічних проблем у розв'язанні соціально-економічних, господарських завдань як на підприємствах, так і в народному господарстві в цілому.

Економіст Брайан Твісс визначає інновацію як процес, у якому винахід або ідея набувають економічного змісту⁴⁰. Американський учений Алан Баркер під інновацією розуміє створення нових джерел задоволення покупців⁴¹.

Отже, Й. Шумпетер, Б. Твісс, А. Баркер, Ла Герре розглядають інновацію як економічне явище, спрямоване на задоволення потреб споживачів та отримання прибутку, впровадження нових технологій на виробництві. Іншими словами, вищезгадані вчені приділяють увагу економічній, матеріально-технічній, технологічній стороні інновації, але при цьому не висвітлюють соціальний аспект інноваційної діяльності.

У свою чергу американський учений Пітер Друкер у роботі «Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы» дає таке визначення: інновації – це особливий інструмент підприємництва, який може внести зміни в господарську діяльність і стати ефективним засобом отримання додаткової вигоди⁴². На його думку, інновація не повинна бути технічною, вона навіть не повинна бути чимось матеріальним. П. Друкер – прихильник тотального застосування соціальних інновацій – стверджує, що такого роду інновації є значно важчими в застосуванні, ніж технічні. З точки зору вченого, інновації

³⁹ Федоренко В. Г. Інноваційна і інвестиційна стратегія України / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2003. – № 8. – С. 16–27.

⁴⁰ Твісс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс; пер. с англ., предисл. ред. К. Ф. Пузыня. – М. : Экономика, 1989. – С. 34.

⁴¹ Баркер А. Алхимия инноваций / А. Баркер. – М. : Вершина, 2004. – С. 12.

⁴² Друкер П. Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы / П. Ф. Друкер. – М. : Бук Чембэр Интернешнл, 1992. – С. 234.

– це не технічне, а економічне і соціальне поняття⁴³. Подібної думки дотримується й угорський економіст Б. Санто, що визначив інновацію як суспільно-технологічний та економічний процес, який завдяки практичному використанню ідей та винаходів сприяє створенню кращих за своїми характеристиками виробів і технологій⁴⁴.

П. Лемерль розглядає інновацію як «новий продукт або послугу, спосіб їх виробництва, нововведення в організаційній, фінансовій, науково-дослідній та інших сферах, будь-яке вдосконалення, що забезпечує економію витрат або створює умови для такої економії»⁴⁵.

На наш погляд, серед представлених точок зору щодо визначення поняття інновації найбільш адекватним його сутності є визначення П. Друкера. І справа не тільки в тому, що воно є одним із найбільш пізніх за часом і, до того ж, найповніше відображає сутність класичного визначення інновацій, даного Й. Шумпетером. Головна причина полягає в тому, що П. Друкер є водночас і дослідником-ученим, одним із родоначальників та ідеологів так званої «емпіричної школи» американського управління, і одним із найавторитетніших консультантів найбільших американських фірм зокрема, вирішення проблем управління. І в світлі останнього, йому, як нікому іншому, відомі труднощі й можливості реалізації на практиці інноваційних процесів незалежно від сфери їх застосування.

Указані точки зору П. Друкера, Б. Санто і П. Лемерля багато в чому збігаються з думкою вчених пострадянського простору – В. Гриньова, П. Завліна та ін.

Так, В. Гриньов у книзі «Инновационный менеджмент» визначає інновації як використання в тій чи іншій сфері суспільної діяльності (виробничі, економічні, соціальні, правові відносини, наука, культура, освіта

⁴³ Там само.– С. 40.

⁴⁴ Санто Б. Инновация как средство экономического развития : пер. с англ. / общ.ред. и вступ. ст. Б. В. Сазонова / Б. Санто. – М. : Прогресс, 1990. – 296 с.

⁴⁵ Там само. – С. 17.

тощо) результатів інтелектуальної праці, технологічних розробок, спрямованих на вдосконалення соціально-економічної діяльності⁴⁶.

На думку П. Завліна, інновації – це використання в тій чи іншій сфері суспільства результатів інтелектуальної (науково-технічної) діяльності, спрямованих на вдосконалення процесу або його результатів⁴⁷.

За Д. І. Кокуриним, інновація – це результат діяльності з оновлення, переробки попередньої діяльності, що приводить до заміни одних елементів на інші або доповнює старі елементи новими⁴⁸.

Таким чином, вищевказані автори розглядають інновацію не як суто економічне явище, а як кінцевий результат упровадження нововведення в тій чи іншій сфері (виробничій, економічній, соціальній, культурній тощо) для отримання економічного, соціального та іншого ефекту.

Приблизно так трактується це поняття і в більшості сучасних словників та довідників. Наведемо кілька характерних прикладів: «Інновація — це процес, у ході якого винахід чи відкриття доводиться до стадії практичного застосування і починає давати економічний ефект, новий поштовх науково-технічних знань, що забезпечують ринковий успіх»; «інновація — це процес, спрямований на створення, виробництво, розвиток та якісне удосконалення нових видів виробів, технологій, організаційних форм»⁴⁹.

На близькій позиції щодо визначення цього поняття стоять автори словника ринкової економіки. На їхню думку, інновації характеризуються насамперед ефективністю вкладених коштів, розвитком винахідництва та раціоналізаторства⁵⁰.

Більш широке тлумачення цього терміна дає Оксфордський тлумачний словник⁵¹. У цьому словнику «інновація» (innovation) роз'яснюється таким

⁴⁶Гринев В. Ф. Инновационный менеджмент : учеб.пособ. / В. Ф. Гринев. – К. : МАУП, 2003. – С. 15.

⁴⁷Завлин П. Н. Оценка эффективности инноваций / П. Н. Завлин, А. В. Васильев. – СПб. : Бизнес-пресса, 1998. – С. 11.

⁴⁸Кокурин Д. И. Инновационная деятельность / Д. И. Кокурин. – М. : Экзамен, 2001. – С. 10.

⁴⁹Федоренко В. Г. Інноваційна і інвестиційна стратегія України / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2003. – № 8. – С. 16–27.

⁵⁰Федоренко В. Г. Инвестознавство : підручник / В. Г. Федоренко. – 3-є вид., доп. – К. : МАУП, 2004. – С. 386.

⁵¹Бизнес : Оксфордский толковый словарь. Англо-русский. – М. : Прогресс – Академия, 1995. – С. 318.

чином: «Будь-який новий підхід до конструювання, виробництва або збуту товару, в результаті чого інноватор або його компанія отримують перевагу над конкурентами. Використовуючи патенти, досягнувши успіху, новатор може забезпечити тимчасову монополію, хоча згодом конкуренти знайдуть способи виходу на вигідний ринок. Деякі компанії починають випуск нової продукції, орієнтованої на сформований попит, інші розробляють технологічні нововведення, що створюють нові ринки».

Експерти, що підготували рекомендації з основних міжнародних статистичних стандартів у галузі науки та інновацій (так званий довідник Фраскати і посібник ЮНЕСКО)⁵², визначають інновацію як кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав утілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, використовуваного в практичній діяльності, або в новому підході до соціальних послуг.

Багато дослідників вважають, що інновації варто розглядати як процес зміни стану того чи іншого об'єкта (системи), притому як із позитивними, так і негативними соціально-економічними наслідками. Вони стверджують, що інновація, як стрижень науково-технічного прогресу, являє собою техніко-економічний процес, який завдяки практичному використанню продуктів розумової праці – ідей і винаходів – приводить до створення кращих за властивостями нових видів продукції та нових технологій⁵³.

Однак аналіз сутності понять засвідчує, що інтерпретація терміна «інновація» як процесу зумовлює нерозуміння результативності інноваційної діяльності як сукупності інноваційних процесів. Тобто недолік таких визначень полягає, на наш погляд, у тому, що вони ототожнюють інновації, по-перше, з результатами їх практичного використання у відтворювальному процесі, а по-друге, із самим інноваційним процесом.

⁵²Руководство Фраскати «Стандартная практика для обследования научных исследований и разработок» (1963 г., в ред. 1993)[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nw-innovations.ru>.

⁵³Акимов А. А. Системологические основы инноватики / А. А. Акимов, Г. С. Гамидов, В. Г. Колосов. – СПб. : Политехника, 2002. – 596 с.; Федулова Л. І. Інноваційна економіка / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.

Отже, можна дійти висновку, що в сучасній вітчизняній економічній та юридичній літературі ще не вироблено єдиного загальноприйнятого визначення поняття «інновація». Узагалі під інновацією розуміється використання нової техніки і технологій, методів організації, а згідно з міжнародною практикою, «інновація» є кінцевим результатом інноваційної діяльності, що був утілений у вигляді нового або вдосконаленого продукту, технології або в новому підході до послуг. Ураховуючи сутність інновацій як основного елемента інноваційного підприємництва, окремі автори стверджують, що під інновацією слід розуміти процес розробки, освоєння, експлуатації та вичерпання виробничо-економічного і соціально-організаційного потенціалу, що лежить в основі новації⁵⁴.

Згідно із ЗУ «Про інноваційну діяльність» до інновацій відносять новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери⁵⁵.

На нашу думку, суттєвим недоліком указанного Закону щодо визначення категорії «інновація» є відсутність істотних ознак інновації як кінцевого і вже реалізованого результату інноваційної діяльності.

Поряд із поняттям «інновація» у вітчизняній і зарубіжній літературі широко використовуються такі поняття, як новація, нововведення й винахід. Їх слід розрізняти. Так, новація являє собою явесь нововведення, якого не було раніше: нове явище, відкриття, винахід, новий метод задоволення суспільних потреб тощо. Тобто новація – це конкретний результат розробки нової наукової ідеї, має форму зразка нової техніки, конструкційного матеріалу для виробництва будь-якої продукції тощо, які відрізняються від

⁵⁴ Антонюк Л. Л. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : [монографія] / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 394 с.; Павлов В. І. Інноваційний потенціал регіону: діагностика та реалізація : [монографія] / В. І. Павлов, Ю. М. Корецький. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 244 с.

⁵⁵ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Офіц. вісн. України. – 2002. – № 31. – Ст. 1447.

застосовуваних раніше своїми якісними характеристиками, що дозволяють підвищити ефективність виробництва. Нововведення також може бути представлено у вигляді наукової, технічної або іншої документації, тобто у вигляді інформації, яка описує технологічні, організаційні, управлінські та інші процеси і явища нематеріального характеру, якщо вона (інформація) здатна ефективно впливати на результати матеріального виробництва. А вже використання новації перетворює її на нововведення. Тобто нововведення розглядається як результат практичного (або науково-технічного) освоєння новації. Якщо нововведення має широке розповсюдження (комерціалізація нововведення), то набуває нової якості і стає інновацією⁵⁶.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна виділити такі ознаки інновації:

- матеріалізоване вираження інтелектуального результату;
- новизна;
- спрямованість на виробництво (практичне застосування);
- її прибутковий, комерційний характер;
- спрямованість на поліпшення соціально-економічних умов суспільного життя в усьому різноманітті його сфер.

Отже, інновації – це матеріалізоване вираження результату інтелектуальної праці, який містить якісно новий елемент, що не був відомий і/або застосований раніше та впроваджений у життя з метою поліпшення соціально-економічних умов суспільного життя в усьому різноманітті його сфер.

Поняття та ознаки інноваційної діяльності як економічної та правової категорії

Поняття «інноваційна діяльність» похідне від поняття «інновація» і було теж запроваджене Й. Шумпетером. Родоначальник терміна визначив інноваційну діяльність як специфічну діяльність, що пов'язана з

⁵⁶ Краюхин Г. А. Инновации, инновационные процессы и методы их регулирования: сущность и содержание : лекция/ Г. А. Краюхин, Л. Ф. Щербакова. – СПб. : Гос. инж.-экон. акад, 1995. – С. 9.

технологічними змінами. Проте Й. Шумпетер досліджував діяльність не зі створення нових знань про нову комбінацію факторів виробництва, а діяльність щодо впровадження більш ефективної комбінації факторів виробництва (нової виробничої функції) і роль у цьому процесі підприємця.

Окремі аспекти, пов'язані з розробкою та реалізацією стратегії інноваційної діяльності, її інвестиційного та ресурсного забезпечення, розглядали такі вітчизняні вчені, як А. Ф. Бондаренко, А. М. Бузні, О. Б. Бутнік-Сіверський, М. І. Кісіль, О. В. Крисальний, М. Ф. Кропивко, О. О. Лапко, М. І. Лобанов, П. М. Музика, П. Т. Саблук, М. А. Садиков, С. В. Шолудченко, а також зарубіжні дослідники: Г. І. Андреев, М. В. Волинкіна, В. Дергачов, П. Н. Завлін, С. Д. Ільєнкова, Л. Я. Косалс, Г. О. Романенко, Б. Санто, Б. Твісс, В. Терехов, М. Туган-Барановський, Р. А. Фатхутдінов, Л. М. Хогберг, М. Чумаченко, А. Яковлев та ін.

Поняття «інноваційна діяльність» увійшло до сучасного вітчизняного економічного і юридичного лексикону наприкінці 80-х ХХ ст.. Проте як у науковій літературі, так і в чинному законодавстві немає єдиного сталого визначення цього поняття.

Так, М. Волинкіна під інноваційною діяльністю розуміє комерційну діяльність, що пов'язана з отриманням нових знань і реалізацією їх іншими учасниками ринку. На думку автора, необхідними компонентами інноваційної діяльності є:

- отримання нових знань;
- передача їх до сфери виробництва (освіти, культури, мистецтва);
- використання знань із метою отримання нових технологій;
- передача технологій у комерційний обіг.

При цьому в більшості випадків як основа інноваційної діяльності розглядаються відносини, що виникають у процесі отримання нових знань, які мають під собою науковий фундамент, тобто знання «високого рівня»⁵⁷.

⁵⁷ Волинкіна М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волинкіна. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 62–63.

У роботі П. Завліна «Оценка эффективности инноваций» інноваційна діяльність визначається як комплекс заходів (наукових, технологічних, організаційних, фінансових, комерційних), які приводять до інновацій⁵⁸.

Л. Я. Косалс описує інноваційну діяльність керівника як сукупність особливого роду робіт, що здійснюються в ході виконання керівниками їх управлінських функцій. Мета інноваційної діяльності, на думку Л. Я. Косалс, полягає у вирішенні якої-небудь проблеми підприємства (підвищення ефективності виробництва, зростання випуску продукції, підвищення її якості, поліпшення ставлення працівників до роботи)⁵⁹.

Вагомим внеском у розробку соціологічного поняття інноваційної діяльності стали праці М. І. Лапіна, який визначає інноваційну діяльність як метадіяльність, що змінює рутинні компоненти репродуктивних видів діяльності. Об'єктом такої діяльності є інші види діяльності, які сформувалися в попередній період і набули репродуктивного характеру, а їх засоби (способи, прийоми) стали рутинними для цієї спільноти людей. На їх зміну і спрямована в першу чергу інноваційна діяльність. Цим визначається її головна функція в суспільстві—зміни, розвитку способів, механізмів функціонування в усіх сферах життєдіяльності суспільства⁶⁰.

У працях Р. Фатхутдінова інноваційна діяльність розуміється як діяльність, спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок для розширення й відновлення номенклатури та поліпшення якості продукції, що випускається (товарів, послуг), удосконалювання технології їхнього виготовлення з подальшим упровадженням та ефективною реалізацією на внутрішньому й закордонному ринках, це процес зі стратегічного маркетингу, НДДКР, організаційно-технологічної підготовки виробництва, власне виробництва та оформлення нововведень, їх упровадження (або перетворення в інновацію) і поширення в

⁵⁸Гринев В. Ф. Инновационный менеджмент : учеб. пособие / В. Ф. Гринев. – К. : МАУП, 2003. – С. 216.

⁵⁹Косалс Л. Я. Социальный механизм инновационных процессов / Л. Я. Косалс / под ред. Р. В. Рывкина. – Новосибирск : Наука, Сибир. отд-ние, 1989. – С. 34–36.

⁶⁰Лапин Н. И. Теория и практика социального планирования / Н. И. Лапин, Э. М. Коржева. – М. : Политиздат, 1975. – С. 6–7.

інші сфери (дифузія). На його думку, пріоритет у розвитку держави повинен, надаватися активізації інноваційної діяльності у сфері базових наукоємних галузей народного господарства, які є двигунами розвитку економіки, а не здійснюватися на основі факторів виробництва та інвестицій, які є засобами науковообґрунтованої інноваційної діяльності, а не її метою⁶¹.

Під терміном «інноваційна діяльність» ряд учених убаचाє діяльність, спрямовану на пошук можливостей інтенсифікації виробництва та задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах завдяки використанню науково-технічного та інтелектуального потенціалу⁶².

Української учений Н. М. Оносов визначає інноваційну діяльність як процес розробки та оформлення нововведень, їх упровадження та перетворення в інновації, поширення (дифузії) в інші сфери⁶³.

Поняття «інноваційна діяльність» можна розглядати в широкому та вузькому значенні. У широкому розумінні інноваційна діяльність охоплює повний інноваційний цикл – від винайдення та розроблення певної ідеї до отримання результатів від її впровадження. У цьому разі поняття інноваційної діяльності вміщує і наукову, і науково-технічну діяльність. Так, деякі вчених під інноваційною діяльністю розуміють складну динамічну систему дії та взаємодії різних методів, факторів й органів управління, що здійснюють різні види діяльності, пов'язаної з одержанням нових знань, їхньою реалізацією у вигляді нових видів продукції, удосконаленням знарядь, предметів праці, технологій, форм організації виробництва, плануванням, фінансуванням, регулюванням, стимулюванням та іншими заходами, спрямованими на прискорення науково-технічного прогресу та підвищення його соціально-економічної ефективності. Отже, інноваційна діяльність – це всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні дії, що реально сприяють здійсненню інновацій або задумані із

⁶¹ Фатхутдинов Р. А. Інноваційний менеджмент *Innovatory management* : підруч. для студ. вузів за фахом і напрямком «менеджмент» / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Бізнес-школа «Інтел-Синтез», 1998. – С. 46.

⁶² Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / О. О. Поліщук, А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 3 (21). – К. : Знання, 2007. – С. 258–260.

⁶³ Оносов Н. М. Сущностная характеристика инновационных процессов / Н. М. Оносов. – Донецк : ДонГУЭТ, 2004. – С. 12.

цією метою. До інноваційної діяльності входять дослідження й розробки, не пов'язані безпосередньо з підготовкою конкретної інновації.

У вузькому розумінні інноваційна діяльність – це діяльність зі створення, доведення об'єктів інтелектуальної власності до стану інноваційних продуктів, готових до безпосереднього впровадження (використання) в умовах конкретного виробництва чи господарської діяльності, їх комерціалізація та впровадження як інновацій становить лише один із видів діяльності, що опосередковує реалізацію інноваційного процесу, який завершується випуском інноваційної продукції, наданням інноваційних послуг, упровадження інноваційних технологій, а також створенням інноваційного виробництва в межах інноваційно-впроваджувальної (інноваційно-виробничої) діяльності⁶⁴.

Так, інноваційна діяльність, за С. Покропивним, — це процес, спрямований на розроблення й реалізацію результатів завершених наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень у новий чи вдосконалений продукт, реалізований на ринку, у новий чи вдосконалений технологічний процес, використовуваний у практичній діяльності, а також пов'язані із цим додаткові наукові дослідження й розробки⁶⁵.

Інноваційна діяльність як одна з форм інвестиційної діяльності здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво й соціальну сферу та передбачає:

- випуск і поширення принципово нових видів техніки й технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізацію довгострокових науково-технічних програм із великими строками окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил;

⁶⁴ Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави / Ю. Є. Атаманова – Х. : ФІНН, 2008. – С. 206.

⁶⁵ Покропивний С. Ф. Інноваційний менеджмент у ринковій системі господарювання / С. Ф. Покропивний // Економіка України. – 1995. – № 2. – С. 24.

- розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального й екологічного становища⁶⁶.

Змістом інноваційної діяльності в економічній сфері є створення і поширення нововведень у матеріальному виробництві. Вона становить ланку між науковою і виробничою сферою, в результаті взаємозв'язку яких реалізуються техніко-економічні потреби суспільства.

Інноваційну сферу від наукової та виробничої відрізняє наявність специфічної маркетингової функції, специфічних методів фінансування, кредитування та методів правового регулювання, а також, що найбільш важливо, особливої системи мотивації інноваційної діяльності. Зрештою, ці методи зумовлюються специфікою інноваційної праці та обігу коштів, особливостями отримання економічного доходу та виробництва інноваційного продукту.

У ЗУ «Про інноваційну діяльність» знаходимо таке визначення поняття «інноваційна діяльність» – діяльність, що спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг⁶⁷.

Згідно зі ст. 325 Господарського кодексу України (далі – ГК України) інноваційною є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя⁶⁸.

Таким чином, український законодавець характеризує інноваційну діяльність як таку, що спрямовується на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок у виробництво і соціальну

⁶⁶ Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П. С. Харів. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – С. 318.

⁶⁷ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Голос України. – 2002. – 9 серп. – С. 10.

⁶⁸ Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.

сферу; здійснюється на основі реалізації інвестицій та має довгостроковий характер.

Визначення інноваційної діяльності в законодавстві країн пострадянського простору теж не можна вважати вдалими.

Так, Закон Киргизької республіки «Про інноваційну діяльність» трактує її як створення «під ключ» виробництва нових або відсутніх на ринку товарів, послуг»⁶⁹. Уведення норми «під ключ» не прояснює, які ж етапи включає в себе інноваційна діяльність. Крім того, прямо не прописано положення про реалізацію товару.

Неоднозначним є трактування «інноваційної діяльності» і в законодавчих актах суб'єктів Російської Федерації. Так, у законі Саратовської області вона визначається як «діяльність, що має основною метою реалізацію в суспільній практиці інновацій...»⁷⁰. Очевидно, що мова повинна йти про нововведення, оскільки інноваціями вони стають тільки після реалізації. Аналогічне визначення можна знайти в законі Тверської області⁷¹.

Найбільш повний пакет термінів і визначень інноваційної діяльності має Республіка Білорусь, де розроблено і введено з 01.09.2005 в дію державний стандарт. Більше того, Євразійською радою з стандартизації, метрології та сертифікації він прийнятий як міждержавний стандарт СНД. У стандарті дано визначення 41 терміна російською мовою, наведено еквіваленти німецькою, англійською, французькою мовами. За ухвалення цього стандарту проголосували Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Україна. Ще не приєдналися до нього Грузія, Росія, Узбекистан. У стандарті чітко прирівняні поняття «інновація» та «нововведення». Також подано класифікацію різних видів інновацій та їх визначення: технологічна інновація, продукт-інновація, процес-інновація,

⁶⁹ Волынкина М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волынкина. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 31.

⁷⁰ Там само. – С. 39.

⁷¹ Там само. – С. 45.

організаційна інновація, соціальна інновація, економічна інновація, інновація послуг⁷².

Аналіз визначень поняття інноваційної діяльності в країнах пострадянського простору показав, що деякі законодавці жорстко прив'язують зміст інноваційної діяльності до реалізації саме об'єктів інтелектуальної власності. Наприклад, у законі Саратовської області Російської Федерації сказано, що «діяльність юридичних і фізичних осіб вважається інноваційної за умови використання в цій діяльності об'єкта інтелектуальної власності, забезпеченого охоронними документами»⁷³.

Таким чином, можна побачити прагнення законодавців підняти інноваційну діяльність на рівень роботи не просто з нововведеннями, а з об'єктами інтелектуальної власності. Проте, як зазначає Є. Б. Лисіна⁷⁴, цьому заважає низка обставин. Насамперед, не в усіх сферах діяльності нововведення можуть отримати необхідний охоронний документ. Навіть стосовно виробництва велика група ноу-хау не має однозначного нормативно-правового захисту. Визнаючи необхідність нарощування наукового та науково-технологічного потенціалу країн пострадянського простору, важко заперечувати, що слабким місцем залишається низька затребуваність уже наявного інтелектуального продукту. Це зумовлено багатьма причинами, однією з яких є пригнічений стан інноваційної сфери і передусім її інфраструктури.

Таким чином, на сьогодні в науці немає єдиної думки щодо трактування і визначення поняття інноваційної діяльності. Як наслідок, законодавці теж розходяться в поглядах на вказане поняття, що, у свою чергу, спричинює недосконалість нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності держав.

⁷²Инновационная деятельность. Термины и определения : Межгосударств. стандарт ГОСТ 31279-2004 : изд. офиц. – Минск : Госстандарт Республики Беларусь, 2005.– С. 1–8.

⁷³Волынкина М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волынкина. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 39.

⁷⁴Електронний ресурс. – Режим доступу: http://iee.org.ua/files/alushta/42-lisina-voprosy_pravovogo.pdf.

Підсумовуючи вищевикладене, можна виділити такі основні характеристики інноваційної діяльності:

- предметом є впровадження, використання та комерціалізація результатів наукових досліджень і розробок у виробництві та соціальній сфері;

- об'єктом є нематеріальні блага – результати інтелектуальної діяльності, які доводяться до стану інноваційного продукту і впроваджуються як інновації;

- основною функцією є зміна, розвиток способів, механізмів функціонування в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

- має довгостроковий, ризиковий та підприємницький характер (такий ризик зумовлений новизною, творчим характером науково-технічної роботи, можливістю отримання як позитивного, так і негативного результату). Ще Й. Шумпетер говорив про те, що саме підприємці займаються інноваціями та здійснюють їх. Вони в гонитві за прибутком, прагнучи досягти конкурентних переваг, необхідних для здобуття перемоги в боротьбі за споживачів на ринку, створюють нові, раніше невідомі, комбінації факторів виробництва. Однак, можна говорити, що такий прибуток, якщо і буде, то все одно тимчасово. Так, якщо винахіднику вдалося випередити інших конкурентів, то проміжок часу між використанням автором свого винаходу й імітація винаходу іншими дасть можливість отримати тимчасовий прибуток, якого буде достатньо, щоб винагородити автора за його внесок у багатство суспільства. Цей аргумент, який Махлуп і Пенроуз назвали «теорією переваг на старті»⁷⁵, висувався противниками патентної системи ще в середині ХХ ст. під час дискусії про патенти;

- є об'єктом інвестування (за ЗУ «Про інвестиційну діяльність», інноваційна діяльність розглядається як одна з форм інвестиційної. Такої позиції дотримується законодавець. Проте, на думку багатьох учених, такий

⁷⁵ Machlup F. The Patent Controversy in the Nineteenth Century / F. Machlup, E. Penrose // The Journal of Economic History. – Vol. 10. – № 1. – P. 1–29.

підхід до інноваційної діяльності збіднює зміст поняття інноваційної діяльності, зводячи її до науково-технічного прогресу. Звуження, з одного боку, поняття інноваційної діяльності призводить до неправомірного розширення поняття «реалізація інвестицій», з другого – притаманність при цьому певним етапам інноваційної діяльності рис, характерних для інвестиційної діяльності, не може служити підставою для звуження поняття, а відповідно, і звуження проблем, які потребують правового регулювання⁷⁶);

- викликає позитивні соціально-економічні зрушення;
- покликана вдосконалити, полегшити соціально-економічні умови суспільного життя;
- підвищує конкурентоспроможність продуктів, що випускаються на базі реалізації інновацій.

Отже, інноваційна діяльність – це діяльність зі створення на підставі об'єктів інтелектуальної власності інноваційних продуктів, готових до безпосереднього впровадження (використання) в умовах конкретного виробництва чи господарської діяльності, їх комерціалізація та впровадження (використання) як інновацій у виробництво та соціальну сферу, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з отриманням нової або суттєво вдосконаленої продукції, виконанням інноваційних робіт, наданням інноваційних послуг, а також підвищенням техніко-технологічних показників відповідної господарської діяльності та виробничого процесу⁷⁷.

Місце права на інноваційну діяльність у системі конституційних прав

Беручи до уваги інноваційну домінанту розвитку суспільства в сучасних умовах, важливим і цікавим є питання про місце права на інноваційну діяльність у системі прав людини, доцільність і необхідність прямого закріплення права на інноваційну діяльність у Конституції України, а також про те, як конституційні норми впливають і потенційно здатні впливати на інноваційну активність у країні.

⁷⁶Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://univer.km.ua/visnyk/98.pdf>.

⁷⁷Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави / Ю. Є. Атаманова. – Х. : ФІНН, 2008. – С. 211.

Конституція України прямо не закріплює право особи на інноваційну діяльність. Проте вихідні правові передумови інноваційної діяльності закладено саме в Конституції України як Основному Законі України.

Так, передусім, статтею 22 Конституції України закріплено, що права і свободи людини і громадянина не є вичерпними⁷⁸. Наведений припис фіксує «відкритість» переліку конституційних прав і свобод людини, свідчить про те, що вони не вичерпуються лише тими правами, які закріплені в Конституції України. У такий спосіб резервується, передбачається можливість наступного розширення переліку, виникнення і подальшого забезпечення нових прав людини і громадянина. Інший висновок із наведеного припису полягає в тому, що низка прав і свобод людини може існувати й існує поза Конституцією України.

По-перше, є такі права і свободи людини і громадянина, котрі зафіксовані в міжнародно-правових актах, до яких Україна, можливо, поки що не приєдналась.

По-друге, існують такі права і свободи людини і громадянина, які закріплені в певних міжнародно-правових актах, згоду на обов'язковість яких Україна дала, але які в її Конституції не відображені.

По-третє, є і згодом можуть зустрітись і такі права і свободи людини та громадянина, що їх закріплено в законах України чи інших нормативно-правових актах, хоча в Конституції вони взагалі не згадуються⁷⁹.

Визнання тих чи інших прав конституційними залежить не від їх формального закріплення (наприклад, у тексті Конституції), а від їх фундаментальності, що означає можливість задоволення фундаментальних потреб і інтересів особи, необхідних для усвідомлення себе як людини, наділеної відчуттям гідності та свободи. Саме тому ми маємо з'ясувати, наскільки важливим для людини є визнання за нею можливості творчої

⁷⁸Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁷⁹Конституція України: наук.-практ. коментар / [В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.] ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право; К. : Концерн «Видавн. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 160.

ініціативної діяльності, спрямованої на відкриття нового та втілення отриманого результату на практиці.

На нашу думку, є всі підстави для того, щоб характеризувати такі можливості, що забезпечують або задовольняють вольові фундаментальні інтереси людини, заперечення яких ставить під сумнів можливість відчуття особи як персони, наділеної почуттям свободи і гідності. Це свідчить про доцільність або навіть необхідність визнання права на інноваційну діяльність таким, що має конституційно-правову природу.

Таким чином, пряма незакріпленість права на інноваційну діяльність у Конституції України не означає відсутність такого права як конституційного. Право на інноваційну діяльність опосередковано впливає зі ст. 54 Конституції України, із низки законів і підзаконних актів, що регулюють цю сферу суспільних відносин.

До таких Законів, зокрема, належать ЗУ «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р. № 991-XIV, який визначає спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків; ЗУ «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 р. № 2623-III, що встановлює пріоритетні напрями розвитку науки і техніки; ЗУ «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV, у якому сформовано правові засади здійснення інноваційної діяльності; ЗУ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 р. № 433-IV, що визначає стратегічні і середньострокові пріоритетні напрями інноваційного розвитку; ЗУ «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 р. № 3322-XII, що закріплює правову охорону на такий вид інформації; ЗУ «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР; ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р. № 1977-XII, який заклав свого часу законодавчі підстави для створення Державного інноваційного фонду та ряд інших нормативно-правових актів.

Усе ж таки фундамент розвитку української держави на інноваційній основі закладений саме в Конституції України.

Так, можна виділити низку груп конституційних норм, які створюють передумови становлення, реалізації і забезпечення права на інноваційну діяльність в Україні, а саме:

1. Група конституційних норм, що ставлять на перше місце людину як головну рушійну силу новаторської активності, що проголошують людину основою і головною метою функціонування держави, що роблять акцент на основних правах і свободах людини як особистості. До вказаної групи можна віднести норми Конституції України, що містяться в ст. 3 (людина – найвища соціальна цінність); ст. 21 (свобода і рівність у правах; невідчужуваність і непорушність прав людини), ст. 22 (невичерпність прав людини), ст. 23 (вільний розвиток особистості), ст. 34 (свобода думки і свобода слова), ст. 54 (свобода творчості, захист інтелектуальної власності, розвиток науки)⁸⁰.

Зазначені норми, ставлячи на чільне місце людину як первинну рушійну силу новаторської активності, акцентуючи увагу на її правах і свободах, є тим самим найважливішими передумовами інноваційного розвитку суспільства. Так, реалізуючи свій інтелектуальний потенціал, використовуючи його у своїх власних інтересах і в інтересах суспільства в цілому, людина здатна створювати нові продукти і технології, застосовувати їх на практиці для задоволення різноманітних потреб суспільства та інших осіб.

Зокрема, стаття 54 Конституції України гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. У цій самій статті визначено, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством⁸¹.

⁸⁰Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁸¹ Там само.

Відомо, що підтримка творчих особистостей є суспільною необхідністю, оскільки саме творча діяльність лежить в основі здобутків людства. Розвиток сучасних технологій, поява нових носіїв інтелектуального продукту зі створенням їх відповідного ринку стає можливим внаслідок творчості людей. Збагачення внутрішнього світу людини і формування її світогляду, у свою чергу, впливає як на генерування нею нових ідей, так і на можливість сприйняття, використання і запровадження цих ідей іншими особами безпосередньо в практику. Саме творчі особистості є стрижнем інноваційного розвитку держави і суспільства в цілому. Здатність людини творити є природною властивістю людини. При цьому творчість як розумовий процес не піддається регулюванню правовими нормами, він є вільним виразом та станом творчої людини і відбувається в кожного по своєму. Проте право покликане впливати на організацію наукової, технічної та іншої творчої діяльності; визначення умов охороноздатності її результатів, виникнення, здійснення, забезпечення додержання та захист майнових і немайнових прав авторів⁸².

2. Група конституційних норм, які акцентують увагу на єдності держави, єдності вимог законодавства та правотворчої практики на території країни, що є найважливішою передумовою стабільності державних інститутів і прогресивного розвитку суспільних відносин. До таких норм можна віднести норми, закріплені в ст. 1 (Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава), ст. 8 (верховенство права), ст. 9 (міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – частина національного законодавства), ст. 11 (консолідація і розвиток української нації), ст. 19 (ніхто не може бути примушений робити те, що не

⁸²Конституція України: наук.-практ. коментар / [В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.] ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право; К. : Концерн «Видавн. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 403.

передбачено законодавством), ст. 68 (кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України)⁸³.

Відомо, що існування демократичного режиму завдяки його іманентним характеристикам (насамперед – плюралізму, вільній конкуренції та повазі до прав людини) підсилює інноваційні процеси, надаючи їм відповідної підтримки. Це доводить теорія «творчої руйнації» Й. Шумпетера й теорія поліархії Р. Даля⁸⁴.

У свою чергу, соціальна держава зацікавлена в інноваціях як інструменті, що створює доходи, які можуть бути перерозподілені. При цьому держава забезпечує правові умови та гарантії для здійснення інноваційної діяльності.

Статтю 19 Конституції України передбачено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством⁸⁵. При цьому правовий порядок – це стан організованості та упорядкованості суспільних стосунків на основі права, який утворюється внаслідок практичної реалізації приписів правових норм. Правовий порядок спирається на моральні цінності, відображає ступінь узгодженості, єдності різноманітних соціальних інтересів, надає суспільству і державі стійкості, стабільності, що об'єктивно необхідно для розвитку країни на інноваційній основі.

3. Група конституційних норм, що закріплюють гарантії прав власності, що стимулюють конкуренцію, орієнтовані на створення сприятливих умов для підприємницької діяльності в країні як важливої передумови її інноваційного розвитку.

До цієї групи норм можна віднести ті, що містяться в ст. 41 та ст. 42 Конституції України⁸⁶. Так, ст. 41 Конституції України закріплює право

⁸³Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁸⁴Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/dal/pol_pl.php.

⁸⁵Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁸⁶Там само.

кожного вільно володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю, результатами інтелектуальної, творчої діяльності⁸⁷. Беззаперечним є положення про те, що тільки в країні, де недоторканність власності не лише декларується, але й гарантується, може бути забезпечено вільний розвиток особистості, інтелектуальної, творчої, інноваційної діяльності.

Ця стаття має важливе значення для реалізації права на інноваційну діяльність, оскільки в основі такої діяльності лежить продукт інтелектуальної, творчої діяльності. Зокрема, важливими є положення про свободу користування і розпоряджання результатами інтелектуальної, творчої діяльності, що має вагоме значення в ході впровадження нового знання в життя (виробництво), його комерціалізації (це стосується передання виключних майнових прав). У свою чергу, Ерроу, досліджуючи проблеми, пов'язані з інноваційною діяльністю, звернув увагу на те, що самому винахіднику важко отримати дохід на свої інвестиції в дослідницьку діяльність, який був би рівний економічній цінності винаходу, оскільки результат його діяльності – це інформація, а під час її продажу виникають труднощі. Ерроу тим самим сформулював теорему про можливість привласнення плодів дослідницької діяльності (*appropriability theorem*)⁸⁸. Зважаючи на це, у науці існує думка про те, що винахідник не повинен володіти виключним майновим правом на винахід, оскільки чим ширше право і чим довший строк дії виключних прав творця нового знання, тим сильніші стимули до створення ідей, але слабші – до їх розповсюдження і застосування. У такому випадку інформація має не тільки неконкурентний характер, а й кумулятивний⁸⁹, а однією з характеристик інноваційної діяльності є створення конкурентного середовища.

Статтею 42 Конституції України закріплено право кожного на підприємницьку діяльність. Крім того, встановлено, що держава забезпечує

⁸⁷Там само.

⁸⁸Arrow K. J. Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention / K. J. Arrow // *The Rate and Direction of Inventory Activity: Economic and Social Factors* / ed. by R. R. Nelson. – Princeton University Press. – 1962. – С. 609–626.

⁸⁹Одинцова М. И. Институциональная экономика : учеб. пособ. для студ. вузов / М. И. Одинцова. – 2-е изд. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – С. 116.

захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допускає зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції⁹⁰.

Основоположник теорії інновацій Й. Шумпетер свого часу загострював увагу на ролі підприємців як суб'єктів, що генерують новаторську активність у національній економіці. На його думку, саме підприємці займаються інноваціями та здійснюють їх. Вони в гонитві за прибутком, прагнучи досягти конкурентних переваг, необхідних для здобуття перемоги в боротьбі за споживачів на ринку, створюють нові, раніше невідомі, комбінації факторів виробництва. Підприємці, проводячи інноваційну діяльність під час підвищувальної хвилі і пересуваючи економіку вище рівноваги, забезпечують базу для технологічної ренти і, як наслідок, добробут. Але технологічні ренти зменшуються в міру того, як попередні інновації стають усталеною практикою в економічному житті⁹¹.

Сьогодні інновації стають ключовим чинником розвитку для більшості підприємств. Підприємці розуміють, що управління нововведеннями є серцевиною підприємницької діяльності, необхідною умовою успішного бізнесу, тому що саме нововведення сприяють підвищенню якості і зниженню собівартості продукції, забезпечують її конкурентоспроможність, а відтак й ефективну присутність підприємств та організацій на ринку товарів і послуг. У розвинених країнах сформувалась інноваційна модель економічного розвитку, яка базується на інтенсивному продукуванні та використанні нових знань, за рахунок втілення яких в освіті, технологіях, організації виробництва, товарах на сьогодні досягається від 70% до 85% приросту їх ВВП⁹².

В умовах глибокої економічної кризи проблема забезпечення ефективного функціонування підприємств і економіки країни в цілому

⁹⁰Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁹¹Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – С. 110.

⁹²Бутенко А. І. Інвестиційна діяльність в інноваційній сфері підприємництва України: методи і форми / А. І. Бутенко, С. В. Лазарева // Вісник економ. наук України. – 2007. – № 2. – С. 14–19.

набуває особливого значення і для України. Як свідчить досвід розвинених країн, життєздатність національних економік насамперед визначається масштабами та якістю впровадження нових ідей, нових технологій, нових управлінських систем, нових продуктів, які є результатом розвитку науки та інноваційної діяльності. Коли немає важливих інноваційних змін, економіка скочується до стагнації. Саме цей факт підкреслює відомий європейський маркетолог, професор Ж. Ж. Ламбен, який зазначає, що світова економіка нині переживає уповільнення розвитку, вихід з якого може забезпечити нова хвиля нововведень, спроможних дати довгостроковий стимул наступному періоду зростання⁹³.

Таким чином, якщо держава хоче розвиватися на основі інновацій, то вона має створити сприятливий клімат для здійснення підприємницької та інвестиційної діяльності. Ураховуючи це, висока і значимість конституційних норм, що регламентують базові умови розвитку підприємництва в країні.

4. Група конституційних норм, які гарантують мобільність населення країни, що має значення для функціонування та розвитку на її території спеціалізованої інноваційної інфраструктури, підтримки контактів, обміну отриманими знаннями та досягненнями між ученими і фахівцями даної країни та їх зарубіжними колегами. Зокрема, до таких норм належать норми, встановлені ст. 33 Конституції України, а саме, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України. Крім того, стаття 33 Конституції гарантує, що громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутись в Україну⁹⁴.

Значущість указаних норм для реалізації права на інноваційну діяльність досить велика. Так, наприклад, чималу роль у підтримці новаторської активності відіграє спеціалізована інноваційна інфраструктура. Важливими

⁹³ Кочетков Г. Б. Национальная инновационная способность США: опыт формирования в 1980-2000 гг. // США–Канада (Экономика, политика, культура) – 2010. – № 5. – С. 90–110.

⁹⁴ Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

елементами інноваційної інфраструктури є різного роду «паркові» утворення, що охоплюються такими термінами, як технополіс, технопарк, інноваційний парк, науковий парк тощо. Зазначені елементи інноваційної інфраструктури припускають концентрацію матеріальних, фінансових, а, найголовніше, людських ресурсів у певних територіальних рамках. Так, технопарк – науково-виробничий територіальний комплекс, що вміщує дослідний центр і прилеглу до нього компактно виробничу зону, в якій на умовах оренди розміщуються малі наукоємні фірми. Концентрація на певній території вчених, інших фахівців, необхідних для створення та розвитку позначених елементів інноваційної інфраструктури, неможлива в умовах відсутності мобільності руху людських ресурсів. При цьому ст. 33 Конституції України гарантує наявність можливостей для відповідної мобільності населення.

Крім того, існування для громадян України можливості вільно залишати свою країну і в'їжджати в неї має значення для міжнародного обміну науково-технічною інформацією, контактів учених і фахівців відповідних країн із зарубіжними колегами.

5. Група конституційних норм, які встановлюють свободу думки, висловлювань, публікацій, інформації і відіграють найважливішу роль для творчої активності населення країни, зумовлюючи тим самим масштаби здійснення інноваційної діяльності на її території. До вказаної групи можуть бути також віднесені норми, що гарантують (проголошують) підтримку науки з боку держави. Зокрема, до них належать норми, що містяться в ст. 34 (право на свободу думки і слова, вільне вираження свої поглядів), норми ст. 54 (державою сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків із світовим співтовариством), норми ст. 15 (політична, економічна та ідеологічна багатоманітність, заборона цензури)⁹⁵.

Указані норми мають важливе значення для забезпечення і реалізації права на інноваційну діяльність. Так, із реалізацією права на свободу думки і слова пов'язане становлення в Україні інформаційного суспільства. Цей

⁹⁵ Там само.

напряму розвитку суспільних відносин є важливим з огляду на те, що вони дають можливість забезпечити позитивні зміни в життєдіяльності суспільства і людини в Україні, а саме: збільшити рівень захисту прав і свобод людини і громадянина, сприяти розвитку демократії, рівень інформаційної безпеки в Україні; забезпечити перехід економіки до моделі науково-технічного та інноваційного розвитку, збільшити частку наукоємної продукції, сприяти якості та доступності послуг освіти, науки, здоров'я за рахунок упровадження інформаційних технологій.

Сприяння з боку держави розвитку науки є її важливим соціальним завданням. Р. А. Фатхудинов говорить про те, що наука є першим і головним компонентом інноваційної діяльності, умовою забезпечення її ефективності⁹⁶. На реалізацію положень ч. 3 ст. 54 Конституції України прийнято низку Законів, які забезпечують утілення норм Конституції в життя. Так, зокрема, йде мова про ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 12.13.1991 р. № 1977-ХІІ⁹⁷, яким визначено правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, закладено умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави в технологічному розвитку; ЗУ «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 р. № 3322-ХІІ, що встановлює основи державної політики в галузі науково-технічної інформації, порядок її формування і реалізації в інтересах науково-технічного, економічного і соціального прогресу країни, регулює правові та економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначає правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі⁹⁸, та ряд інших нормативно-правових актів.

⁹⁶Фатхудинов Р. А. Інноваційний менеджмент = Innovatory management : підруч. для студ. вузів за фахом і напрямком «менеджмент» / Р. А. Фатхудинов. – М. : Бізнес-школа «Інтел-Синтез», 1998. – С. 43.

⁹⁷Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 13.12.1991 № 1977 – ХІІ, <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>.

⁹⁸Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 р. № 3322- ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 345.

На їх основі держава формує і реалізує науково-технічну політику, забезпечує соціально-економічні, правові та організаційні умови для формування та використання науково-технічного потенціалу, створює інфраструктуру науки, здійснює підготовку наукових кадрів, державне фінансове забезпечення, сприяє створенню ринку науково-технічної продукції, оцінює рівень досліджень, проводить експертизу проектів, установлює зв'язки з іншими державами в науково-технічному співробітництві.

Так, держава проголосила бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності в розмірі не менше 1,7 % ВВП України. Крім того, безпосередньо за рахунок коштів Державного бюджету України здійснюється фінансування фундаментальних та прикладних досліджень і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародним науковим та інформаційним зв'язкам державного значення⁹⁹.

Україна належить до держав із високим науковим потенціалом¹⁰⁰. Це, передусім, визнані у світі наукові школи, вагомі та унікальні досягнення в багатьох сферах – у розробці нових матеріалів, біотехнології, радіоелектроніці, фізиці низьких температур, ядерній фізиці, електрозварюванні, інформатиці тощо. Держава повинна створити такі умови, які зможуть забезпечити примноження цього потенціалу, насамперед його максимальну віддачу, має стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником та організатором розробок і досліджень у найсучасніших, найперспективніших напрямках науково-технічного прогресу.

Відповідно до Конституції держава сприяє встановленню наукових зв'язків із світовим співтовариством. Таке співробітництво здійснюється шляхом спільних досліджень та розробок, взаємного обміну інформацією,

⁹⁹Мацелик М. О. Фінансове право : навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. К. Шкарупи. – К. : Знання, 2011. – С. 367.

¹⁰⁰Швайка Л. А. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Л. А. Швайка. – К. : Знання, 2006. – С. 218.

проведення міжнародних заходів (конференцій, конгресів, симпозіумів) тощо.

6. Група конституційних норм, що регламентують діяльність сфери освіти як своєрідної кузні національного інтелектуального потенціалу і визначають заходи її підтримки з боку держави.

Частина перша статті 53 Конституції України гарантує кожному право на освіту¹⁰¹. Навчання є широким комплексом заходів, які здійснюються за участю та під контролем держави, з надання такого обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, який необхідний у суспільстві на період підготовки людини для її нормальної життєдіяльності. Освіта є процесом набуття відповідно до встановлених державою стандартів таких знань, навичок і професійної орієнтації,

Для потреб інноваційного розвитку країни освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише з'єднувальною, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційної економіки – «наука – освіта – виробництво». У цьому поєднанні освітній потенціал виступає одночасно джерелом поповнення науки кадрами і головним фактором оволодіння робочою силою, всім населенням сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на основі використання передових досягнень науки, технологій, інновацій.

За два останні десятиліття відбувся розрив зв'язків циклу «наука – освіта – виробництво», а освіта, як і наука, залишається майже повністю відстороненою від процесу формування інноваційної економіки. Гострота і складність цієї проблеми потребують системних стратегічних рішень.

Крім того, необхідно враховувати ту обставину, що саме рівень освіти істотно впливає на ступінь якості національних людських ресурсів, спроможність громадян країни виступати в ролі інноваторів. Система освіти, формуючи певний рівень інтелектуального потенціалу нації, створює тим

¹⁰¹ Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

самим стосовно кожного конкретного моменту часу певні стартові умови для збільшення накопиченого раніше обсягу знань і вмінь членів даного суспільства, що об'єктивно необхідно на різних стадіях інноваційного процесу.

7. Група конституційних норм, що встановлюють право на об'єднання громадян, до якої можуть бути віднесені норми, закріплені в ст. 36 Конституції України¹⁰².

Так, ч. 1 ст. 36 Конституції України встановлено, що громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей¹⁰³.

Для успішного науково-технічного, інноваційного розвитку держави дуже важливими є об'єднання науковців, інженерів, винахідників, підприємців, інвесторів та всіх небайдужих до розвитку України. Закордонний досвід свідчить, що запорукою будь яких суспільних зрушень є діалог влади та громадян. Громадські організації, що об'єднують працівників науки та техніки, зуміли налагодити конструктивну співпрацю з державними органами та всебічно сприяють реалізації ідей, задоволенню та захисту інтересів своїх членів, надають інформаційну та методологічну підтримку. Саме утворення нових форм підтримки науки та техніки є одним із шляхів виходу держави із занепаду. Для цього найпершим кроком є забезпечення самореалізації науковця, його матеріальне стимулювання, а найголовніше – інформаційне забезпечення, яке допоможе розширити мережу знань та знайти однодумців для реалізації своїх ідей.

¹⁰² Там само.

¹⁰³ Там само.

8. Група конституційних норм, що встановлюють право судового захисту своїх прав фізичними та юридичними особами. Так, норми ст. 55 Конституції України встановлюють, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень чи бездіяльності органів влади та органів місцевого самоврядування, посадових чи службових осіб¹⁰⁴. Норми цієї статті виступають конституційно-правовою гарантією реалізації права на інноваційну діяльність.

Таким чином, конституція надає потенційним інноваторам повну свободу в справі створення ними прогресивних нововведень, здатних принести користь суспільству, а також у справі пропаганди інновацій та інноваційного шляху розвитку.

Необхідно відзначити, що аналіз сучасних конституцій держав світу дав змогу зробити висновок про те, що вони не закріплюють право на інноваційну діяльність, більше того, не містять у своєму тексті термінів «інновація», «інноваційна діяльність», «інноваційний розвиток», «інноваційна політика» тощо.

Проте, виходячи з того, що необхідність активізації в країні інноваційної діяльності не є короткостроковою проблемою розвитку окремої держави, а вже належить і в подальшому все більшою мірою буде виступати головним імперативом розвитку будь-якої країни, є підстави вважати, що в майбутньому в конституціях багатьох держав світу, в тому числі і в конституції України, можуть з'явитися норми, які будуть безпосередньо акцентувати увагу на інноваційному характері розвитку країни.

Зокрема, мова може йти про фіксацію на конституційному рівні інноваційної діяльності як довгострокової основи розвитку країни, про проголошення держави інноваційно-орієнтованою, політика якої спрямована на створення умов для інноваційної діяльності в усіх її проявах, на цілеспрямоване стимулювання зазначеної діяльності за рахунок комплексу

¹⁰⁴ Там само.

відповідних заходів . Крім того, може бути конституйоване положення про те, що держава підтримує підприємницьку діяльність на основі інновацій. Зазначена норма може бути розглянута як першооснова для розробки і застосування комплексу конкретних заходів, орієнтованих на підтримку інноваційно-орієнтованого підприємництва, що можуть бути закріплені й у рамках національної системи права.

Поняття права на інноваційну діяльність як суб'єктивного права особи та його зміст

До ключових напрямків підйому української економіки спеціалісти відносять залучення до господарського обігу результатів наукової та науково-технічної діяльності. Очевидно, що економічний розвиток країни в своїй основі характеризується провідною роллю науково-технічного прогресу та інтелектуалізацією основних факторів виробництва. Інтенсивність ведення інноваційної діяльності багато в чому визначає рівень національної економіки. При глобальній економічній конкуренції вигірні позиції займають ті країни, які забезпечують найбільш сприятливі умови для заняття такою діяльністю. Однією з умов її стимулювання є створення належної правової бази для підтримки конкурентного середовища в економіці. З метою ефективного використання інновацій потрібні все більш визначені та рішучі кроки у сфері формування правового забезпечення, що регулює інноваційну сферу. Тим часом на сьогодні в нашій країні не тільки не закріплено право суб'єктів на інноваційну діяльність, але й не визначено самого наповнення такого права, його складових (правомочностей). Чинне законодавство чітко не встановлює, яким обсягом прав користується особа, що має намір або вже здійснює інноваційну діяльність.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює інноваційну діяльність суб'єктів інноваційних відносин, є ЗУ «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. Відносини, що виникають у процесі здійснення інноваційної діяльності, регулюються також гл. 34 Господарського кодексу України, ЗУ «Про спеціальний режим інноваційної

діяльності технологічних парків» від 16.07.1999 р. № 991-XIV, ЗУ «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 р. № 3715-IV, ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 06.04.2000 р. № 1646-III, ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 р. № 1602-III, ЗУ «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95 та іншими нормативно-правовими актами, в тому числі й нормами ЦК України.

На сьогодні розроблено проект Інноваційного кодексу України, що є результатом наукової діяльності, в якому запропоновано закріпити перелік прав особи у сфері інноваційної діяльності, що й дасть змогу сформулювати більш чіткі уявлення про зміст суб'єктивного права особи на інноваційну діяльність.

Для того, щоб розкрити зміст права на інноваційну діяльність як суб'єктивного права особи необхідно насамперед визначити зміст самого поняття суб'єктивного права. За загальним уявленням, суб'єктивне право є легітимною можливістю суб'єкта правовідносин діяти певним чином, що забезпечена обов'язками інших суб'єктів¹⁰⁵.

В основі подібного визначення лежить підхід, що був запропонований свого часу С. Братусем і здобув визнання у вітчизняній юридичній науці. Учений визначав суб'єктивне право особи як забезпечену законом міру можливої поведінки управненої особи¹⁰⁶. Ця дефініція використовувалася багатьма науковцями з деякими незначними модуляціями, зберігаючи при цьому недоторканною вказівку на те, що право особи є мірою (вид) її можливої поведінки, тобто формально визначена можливість поведінки носія права, межі якої окреслено законом.

С. Кечек'ян, у цілому погоджуючись із визначенням С. Братуся, вважав невдалим вислів «міра поведінки», оскільки, на його погляд, «міра» – поняття

¹⁰⁵Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности /Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – С. 234.

¹⁰⁶Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Гос. изд. юр. лит-ры, 1950. – С. 11.

кількісне, під яким розуміється розмірність різних величин, а суб'єктивні права, на його думку, є різноманітними і нерозмірними¹⁰⁷.

Проте ця критика не вплинула на панівний підхід до визначення суб'єктивного права через категорію міри. Так, на думку Ю. К. Толстого, термін «міра» вживається в дефініції суб'єктивного права з метою вказати на визначеність змісту і меж дозволеної поведінки управненої особи. До цього слід додати, що таке визначення узгоджується із загальною характеристикою правовідносин як конкретизованої міри (а не «моделі») поведінки учасників суспільних відносин.

С. Алексєєв визначав суб'єктивне право як належну управненому суб'єкту з метою задоволення його інтересів міру дозволеної поведінки, що забезпечена юридичними обов'язками інших осіб¹⁰⁸. Видатний російський теоретик зазначає, що суб'єктивне право в строгому сенсі слова – право в повному обсязі, утворене його правомочностями, – щось більше, ніж просто право вимоги. Суб'єктивне право є право на щось, тобто право, яке має відомий реальний, існуючий об'єкт, стосовно якого можна будувати свою активну поведінку¹⁰⁹. У цьому ж напрямку думає і М. Матузов, який розуміє суб'єктивне право як правову міру поведінки (міру правомочної поведінки), визначену правовою нормою. На його думку, ця обставина безпосередньо позначається на структурі суб'єктивного права¹¹⁰, яке є зв'язком частин цього єдиного цілісного правового утворення.

Із точки зору М. Вітрука суб'єктивне право виступає не тільки способом регулювання взаємовідносин між людьми як визначення міри їх поведінки, але і як юридичний спосіб задоволення різноманітних потреб та інтересів особистості як засобів, що дозволяють користуватися певними соціальними благами. Він слушно зауважує, що можлива поведінка становить цінність не сама по собі, а лише тому, що вона спрямована на задоволення відповідних потреб, забезпечення певних інтересів суб'єктів. Тому деякі автори

¹⁰⁷ Алексєєв С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексєєв. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. –С. 359.

¹⁰⁸ Там само. – С. 305.

¹⁰⁹ Там само. – С. 365.

¹¹⁰ Там само. – С. 754–755.

аргументовано розкривають зміст суб'єктивного права через можливість користування матеріальними і духовними благами. Цей момент вони вводять у визначення поняття суб'єктивного права особи¹¹¹.

Слід також нагадати, що свого часу в юридичній літературі великого резонансу набуло визначення суб'єктивного права особи, сформульоване в 1962 р. М. Строговичем: суб'єктивне право особи є вираженими в нормі права і закріпленими в ній:

- а) можливістю користуватися певним соціальним благом;
- б) повноваженнями здійснювати певні дії і вимагати відповідних дій від інших осіб;
- с) свободою поведінки, вчинків у межах, установлених нормою права¹¹².

На думку М. Строговича, вказані можливості (правомочності) в конкретних суб'єктивних правах можуть бути в різному співвідношенні: та чи інша можливість може превалювати, висуватися на передній план залежно від характеру, від змісту такого права¹¹³.

Ураховуючи зазначений підхід, М. Вітрук указував на те, що найбільш точною характеристикою суб'єктивного права є його визначення як міри поведінки і водночас як міри володіння певним соціальним благом. Учений вважає, що користування благом – це мета і разом із тим змістовий бік суб'єктивного права. На його думку, можливість користуватися певним благом не є самостійним структурним елементом суб'єктивного права, оскільки розкриває змістовий бік усіх можливих варіантів зовнішньої поведінки в межах суб'єктивного права. До таких варіантів відомий російський науковець вважає за необхідне віднести:

¹¹¹Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – С. 231.

¹¹² Строгович М. С. Развитие прав личности в период развернутого строительства коммунизма / М. С. Строгович // Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. – Саратов, 1962. – С. 15.

¹¹³ Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1966. – С. 169.

- а) можливість певної поведінки самої управленої особи, іншими словами, свободу поведінки, вчинків у межах, установлених нормою права;
- б) можливість вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб;
- с) можливість вдатися до засобів державного захисту в разі порушення права.

Сенс існування суб'єктивного права, мету його реалізації неможливо зрозуміти без інтересу, як суспільного, так і особистісного. При цьому слід зауважити, що зв'язок інтересу і суб'єктивного права є багатоаспектним. Так, інтереси особи, соціальних спільнот слугують підставою виникнення прав особи. Визначаючи в законі зміст права особи, держава прагне гармонізації, оптимального балансу різноманітних інтересів.

На підставі вищевикладеного, М. Вітрук визначав суб'єктивне право як соціально зумовлену і гарантовану міру можливої поведінки особи, яка визначена нормами об'єктивного права (конституцією, законами), з метою користування матеріальними, духовними і особистісними благами і цінностями для задоволення особистих потреб та інтересів.

А. Поляков підкреслює, що суб'єктивне право – це право, яке належить суб'єкту певних відносин. Таке право, на його думку, являє собою легітимну можливість суб'єкта діяти певним чином, і така можливість має бути забезпечена обов'язками інших осіб. Ця правова міра його можливої поведінки і, отже, міра правомірної поведінки, міра соціальної свободи суб'єкта. Ця міра визначається нормою права, що прямо відображається на структурі суб'єктивного права¹¹⁴.

Більшість авторів схиляються до точки зору, згідно з якою кожне суб'єктивне право складається з трьох елементів (правомочностей): можливість діяти чи не діяти певним чином; можливість вимагати від іншої сторони в правовідношенні відповідної поведінки і можливість вимагати

¹¹⁴Поляков А. В. Общая теория права : курс лекций / А. В. Поляков. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – С. 565.

соціального захисту (в необхідних випадках – з боку держави) у разі невиконання іншою стороною своїх обов'язків¹¹⁵.

Цей підхід має давні традиції у вітчизняній юридичній науці. Так, ще М. Александров указував на те, що кожне суб'єктивне право становить єдність трьох можливостей:

- a) вид (і міру) можливої поведінки самого носія суб'єктивного права;
- b) можливість вимагати відповідної поведінки (здійснення певних дій або, навпаки, утримання від здійснення певних дій) від інших (зобов'язаних) осіб;
- c) можливість у деяких випадках вдаватися до сприяння, примусу з боку держави¹¹⁶.

Три основні види правомочностей суб'єктивного права також виокремлював С. Алексєєв, відносячи до них право вимоги, право на позитивні дії та право претензії.

Слід зауважити, що деякі вчені пропонують ввести до структури суб'єктивного права четвертий елемент – можливість користуватися на основі цього права певним соціальним благом. Так, на думку М. Матузова, зміст суб'єктивного права містить у собі чотири можливості:

- a) можливість вимагати певної поведінки від самої управленої особи;
- b) можливість вимагати відповідної поведінки від інших осіб;
- c) можливість вдатися в певних випадках до засобів примусу з боку держави;
- d) можливість користуватись певним соціальним благом¹¹⁷.

Проте з таким підходом не можна погодитися. Як зазначалося вище, можливість користуватися певним благом не є самостійним структурним елементом суб'єктивного права; вона розкриває змістовий бік усіх можливих варіантів зовнішньої поведінки в межах суб'єктивного права. Саме тому

¹¹⁵ Там само. – С. 564.

¹¹⁶ Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Гос. изд. Юрид. лит-ры, 1961. – С. 225.

¹¹⁷ Матузов Н. И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – С. 115–124.

виокремлення її як четвертого елемента суб'єктивного права, вважаємо, недоцільним.

Необхідно також звернути увагу на думку А. Міцкевича, який підкреслював, що суб'єктивні права, якими володіють учасники правовідносин, відрізняються за своєю структурою і функціональністю. У відносних правовідносинах, де інтерес управленої особи задовольняється через дії зобов'язаної сторони, суб'єктивне право виступає насамперед як право вимоги, тобто право вимагати здійснення тих чи інших дій. В абсолютних і деяких публічних правовідносинах суб'єктивне право являє собою, передусім, забезпечену правом (законом) можливість власної поведінки. Право вимоги виступає в даних відносинах як вторинний елемент, як підтримка, позбавлення перешкод у здійсненні прав і свобод¹¹⁸.

Таким чином, до визначальних ознак суб'єктивного права слід віднести:

- а) є мірою поведінки управленої особи;
- б) забезпечене позитивним правом;
- в) складається з можливості управленої особи діяти чи не діяти певним чином; можливості управленої особи вимагати відповідної поведінки від інших осіб; можливості звернутися до третіх осіб для застосування засобів примусу.

Ураховуючи зазначене, спробуємо встановити зміст права на інноваційну діяльність.

Нагадаємо, що суб'єктивне право на інноваційну діяльність можна визначити як сукупність правомочностей особи, за допомогою яких вона здійснює діяльність зі створення інноваційних продуктів, готових до безпосереднього впровадження (використання) в умовах конкретного виробництва чи господарської діяльності, їх комерціалізації та впровадження (використання) як інновацій у виробництві та соціальній сфері на основі реалізації інвестицій з отриманням нової або суттєво вдосконаленої продукції, виконанням інноваційних робіт, наданням інноваційних послуг, а

¹¹⁸Теория права и государства : учебн. для вузов / под ред. проф. Г. Н. Манова. – М. : БЕК, 1995. –С. 137.

також підвищенням техніко-технологічних показників відповідної господарської діяльності та виробничого процесу.

Право особи на інноваційну діяльність як суб'єктивне право зумовлює безпосередній зв'язок управненого та зобов'язаного суб'єктів, а його реалізація залежить не лише від власних дій, а й від дій (або утримання від дій) зобов'язаного суб'єкта та третіх осіб (у тому числі держави).

Необхідно також ураховувати, що інноваційна діяльність тісно пов'язана з науковою, технічною та інвестиційною діяльністю. Зважаючи на такі тісні зв'язки інноваційної діяльності з іншими суміжними сферами господарської діяльності, важко виокремити правомочності особи, належній їй лише в інноваційній сфері. Природно, що такі правомочності тісно переплітаються з правомочностями, що впливають із права інтелектуальної власності, речових прав тощо.

Зміст права на інноваційну діяльність як суб'єктивного права особи

Право на власні дії

Звертаючись до теоретико-правових конструкцій, право на власні дії – це правомочність, змістом якої є можливість особи самотійно здійснювати юридично значимі активні дії¹¹⁹. Воно являє собою право на таку дозволену поведінку, яка передусім стосується самого управненого: життєвий інтерес задовольняється за допомогою його власних акцій – дій активного (позитивного) характеру. Своєрідність механізму здійснення правомочності на власні дії полягає в тому, що її реалізація не потребує активних дій інших осіб. Необхідний ефект задоволення інтересу досягається шляхом або фактичної діяльності уповноваженої особи, або автоматичного настання обов'язкових юридичних наслідків¹²⁰.

С. Алексєєв указує на те, що право на власні дії складається з певного набору правомочностей, що входять до нього, основними з яких є: право на фактичне володіння соціальними благами та їх використання;

¹¹⁹ Алексєєв С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексєєв. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – С. 361.

¹²⁰ Там само. – С. 362.

правоутворювальні правомочності, які впливають з адміністративної та процесуальної правосуб'єктності; секундарні правомочності.

Серед правомочностей, що охоплюють права на власні дії, у складі права на інноваційну діяльність доцільно виокремлювати, зокрема:

1) право на проведення наукової і науково-технічної діяльності. Кожна особа має право на творчу діяльність, право отримувати нові знання про природу, суспільство, людину, штучно створені об'єкти й на використання цих знань для пошуку й актуалізації нових способів їх застосування (право на наукову діяльність). Крім того, такі знання особа має право застосовувати для вирішення технологічних, інженерних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших проблем, забезпечення функціонування науки, техніки і виробництва як єдиної системи (право на науково-технічну діяльність). Проте реалізації цих прав залежить від самої особи, від бажання отримувати нові знання та розумових можливостей застосувати такі знання на практиці для вирішення технологічних, інженерних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших проблем;

2) право на доступ до національної системи науково-технічної інформації. Інформаційні ресурси національної системи науково-технічної інформації становлять сукупність довідково-інформаційних фондів із необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки і передання, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, юридичних осіб будь-яких організаційно-правових форм, предметом діяльності яких є інформаційне забезпечення. Для реалізації свого права на інноваційну діяльність особа (інноватор/інвестор) повинна мати доступ до таких фондів з метою впровадження результатів творчої діяльності в практику (виробництво) для забезпечення вирішення суспільних проблем;

3) самостійно визначати напрями, види й об'єкти інноваційної діяльності і на свій розсуд залучати на договірній основі співвиконавців, необхідних для здійснення інноваційної діяльності;

4) право володіти, користуватися і розпоряджатися результатами інноваційної діяльності, у тому числі отриманими результатами наукової та науково-технічної діяльності;

5) право на проведення експертизи об'єктів наукової та науково-технічної діяльності;

6) право на патентування результатів власної інтелектуальної діяльності;

7) право на розпорядження майновими правами інтелектуальної власності;

8) право брати участь у конкурсах, що організовуються з метою надання підтримки в реалізації інноваційних програм та інноваційних проектів, здійснення закупівлі наукоємної продукції, техніки і технологій для державних потреб і розміщення державних замовлень на створення інновацій;

9) право реалізовувати інноваційний проект у спеціальному правовому режимі інноваційної діяльності, у разі дотримання законодавчо встановлених вимог;

10) право отримати державну підтримку для реалізації інноваційного проекту за умови виконання вимог, установлених у законодавстві.

З викладеного можна помітити, що реалізація даних правомочностей може реально відбуватися лише у випадках, коли реалізація таких можливостей не потребує узгодження з поведінкою інших суб'єктів. Такі умови можливі лише при реалізації суб'єктивних прав поза межами правових відносин.

Таким чином, коли реалізація суб'єктивного права спрямована виключно на здійснення можливості поводити себе певним чином (право на власні дії), вона може відбуватися за межами правовідносин. У цих випадках

здійснення прав повністю залежить від волі та поведінки уповноваженого суб'єкта, а тому на час, обсяг і межі такої реалізації впливає зміст лише уповноважувальних норм права, в яких ці права юридично закріплені.

Право на чужі дії

В юридичній літературі слушно звертається увага на те, що суб'єктивне право як юридичне право не може складатися тільки з одних правомочностей на власні дії. Вони неодмінно повинні бути поєднані з правом на чужі дії.

Право на чужі дії – це правомочність, зміст якої полягає в можливості вимагати виконання або дотримання юридичного обов'язку іншими особами. Деякі автори іменують таке право правом вимоги (правом вимагати від інших осіб утримання від дій певного роду або правом вимагати здійснення певних дій).

За своїм юридичним значенням право вимоги – це правомочність на чужі дії; воно є свого роду юридично допоміжним засобом, покликаним забезпечити виконання або дотримання юридичного обов'язку іншою особою (особами).

Хоча право вимоги і не виражає всього багатства суб'єктивного права, воно є вихідним і обов'язковим елементом для суб'єктивного права. Юридична сутність будь-якого суб'єктивного права полягає в тому, що уповноваженій особі надається засіб, за допомогою якого вона може проявити свою волю та ініціативу, щоб домогтися здійснення іншою особою покладеного на неї юридичного обов'язку. Таким засобом, із приведенням у дію якого починає «працювати» механізм юридичного забезпечення, і виступає право на чужі дії.

Право вимоги управленої особи з кореспондуючим йому юридичним обов'язком іншої (зобов'язаної) особи утворює стрижень будь-яких правовідносин. Вони якраз і створюють зв'язок між особами – ті дроти, по яких іде активна правова енергія від юридичних норм через правовий зв'язок

спочатку в юридичній інструментарій (у тому числі в інші правомочності, в право на власні активні дії), а потім у реальні, життєві відносини¹²¹.

Право вимоги спочатку може мати потенційний характер – виступати у вигляді потенційно невизначеного права або потенційно визнаного права. Однак в обох випадках право вимоги вже існує; воно переходить у дієву стадію при настанні визначених юридичних фактів, що розвивають цей фактичний склад.

На нашу думку, право на інноваційну діяльність має, зокрема, охоплювати такі правомочності вимоги щодо чужих дій:

1) непорушення свободи інноваційної діяльності, невтручання у вибір напрямків і методів проведення наукових досліджень та експериментальних розробок, а також проведення відповідної господарської діяльності;

2) припинення недобросовісної конкуренції при здійсненні інноваційної діяльності;

3) занесення інноваційного проекту до Державного реєстру інноваційних проектів і видачі свідоцтва про державну реєстрацію стратегічного/пріоритетного інноваційного проекту;

4) забезпечення рівного доступу до отримання державної та муніципальної підтримки інноваційних програм та інноваційних проектів відповідно до умов її надання;

5) фінансування у встановлених розмірах інноваційних програм та інноваційних проектів, що виконуються за державним замовленням, а також надання фінансової підтримки реалізації інноваційних проектів;

6) здійснення державної реєстрації науково-технічної інформації та результатів науково-технічної діяльності;

7) доступу до інфраструктури підтримки інноваційної діяльності;

8) доступу до інформації про пріоритети державної інноваційної політики, завершених науково-дослідних та дослідно-конструкторських

¹²¹Алексеев С. С. Общая теория права : учебник / С. С. Алексеев. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – С. 361.

робіт, підготовлених до використання у виробництві, інноваційних програмах і проектах, що підлягають реалізації.

Таким чином, як видно зі змісту правомочностей на чужі дії, для того, щоб повно та ефективно здійснити право на чужі дії, одних лише уповноважуючих норм недостатньо. Потрібним є також існування кореспондуючих ним зобов'язуючих норм, які тією чи іншою мірою фіксували б необхідну поведінку, тобто конкретні обов'язки відповідних суб'єктів здійснювати певні дії (або утримуватись від них) на вимогу уповноважених суб'єктів.

Крім того, слід зазначити, що реалізація вказаних правомочностей може відбуватися виключно в межах правових відносин. А це означає, що від волі та поведінки уповноваженої сторони повною мірою залежить лише початок процесу реалізації, тобто здійснення дій, які спрямовані на виникнення правовідносин, у межах яких вона сподівається реалізувати свою можливу поведінку. Подальший хід реалізації суб'єктивного права, її обсяг, межі та ефективність залежать від сумлінності виконання кореспондуючих цьому праву обов'язків, що покладені на зобов'язану сторону правовідношення, а значить – і від змісту та ефективності зобов'язуючих норм.

Деякі зі зазначених правомочностей уже сьогодні закріплені в позитивному праві; інші правомочності, на нашу думку, з метою ефективної реалізації права на інноваційну діяльність мають бути враховані під час удосконалення вітчизняного законодавства про інноваційну діяльність.

Право на звернення до третіх осіб

Право на звернення до третіх осіб – це правомочність, що входить до складу суб'єктивного права і знаходить своє вираження в можливості привести в дію апарат державного примусу або звернутися до суду з метою захистити своє порушене право. Під третіми особами в цьому разі розуміються держава і суд. Деякі автори йменують цю правомочність як право домагання, при цьому зміст даних понять залишається одним і тим же.

Домагання є свого роду продовженням вихідного й обов'язкового елемента будь-якого суб'єктивного права – права вимоги. Разом із тим, право на дії третіх осіб (домагання) має іншого безпосереднього адресата (органи, що забезпечують державно-примусовий вплив) і в ньому по-іншому проявляється зміст (вимога про виконання обов'язку за допомогою цього державно-примусового впливу).

Домагання є такою правомочністю, яка існує в правовідносинах не із самого початку їх формування, а включається до складу суб'єктивного права за наявності додаткових фактів (невиконання обов'язку) для забезпечення правового впливу на порушника юридичного обов'язку.

Суб'єктивне право на стадії домагання набуває «бойового» характеру, виступає як право, безпосередньо готове до примусового здійснення права. Можливість переходу суб'єктивного права в стадію домагання висловлює одну з найважливіших його особливостей як юридичного права, що спирається з метою забезпечення його ефективної дії на силу державного примусу¹²².

Коли метою реалізації суб'єктивного права є правомочність на дії третіх осіб (державних органів), тобто забезпечення охорони нормального безперешкодного перебігу наявних правовідносин, то ця охорона забезпечується формулюванням у нормах права заборони протиправного втручання в процес реалізації суб'єктивних прав, а у випадках порушень цих заборон – притягнення винних до відповідальності. Ці завдання вирішуються за допомогою приписів, що містяться в забороняючих нормах.

Таким чином, основою для виникнення правомочності домагання є існування правової заборони певної поведінки як такої, що перешкоджає реалізації можливостей, які входять до змісту суб'єктивних прав, а також і встановлення юридичної відповідальності за здійснення такої поведінки.

Слід відзначити, що право на звернення до третіх осіб для застосування засобів примусу у випадку з правом на інноваційну діяльність не має суттєвої

¹²²Гурвич Л. А. Право на позов / Л. А. Гурвич. – М. : Изд-во АН СССР, 1949. – С. 142–146.

специфіки, тому повинно розглядатися в традиційному для юриспруденції ракурсі.

Гарантії конституційного права на інноваційну діяльність

Проголошення будь-якого права людини нічого не варте без реальних гарантій його здійснення. Без цього воно перетворюється на своєрідні «заяви про наміри», декларації, що не мають особливої цінності ні для особи, ні для суспільства.

Як відомо, за чинною Конституцією утвердження і забезпечення прав людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України), що актуалізує значення гарантій з точки зору належного виконання обов'язків держави у сфері прав людини. На важливість проблеми гарантій у контексті реалізації прав звертав увагу ще К. Маркс, який підкреслював: перенесення центру тяжіння на забезпечення проголошених прав – найсуттєвіша риса справжньої демократії, в умовах якої «формальний принцип є одночасно і матеріальним принципом»¹²³.

Для визначення гарантій права на інноваційну діяльність необхідно насамперед звернутися до загального розуміння гарантій прав і свобод людини і громадянина. За поширеним поглядом, гарантії прав і свобод є сукупністю засобів, способів і процедур, які створюють умови, за яких особа може реально захистити і відстояти всі передбачені законодавством права та інтереси. Сам термін «гарантія» (від франц. *garantie* – порука, яка щось забезпечує) часто використовують для позначення способів забезпечення різного роду зобов'язань¹²⁴, у тому числі у сфері прав людини.

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі існують різні точки зору щодо правової природи, соціального призначення та змісту гарантій прав і свобод людини і громадянина. Увесь цей спектр думок не можна вважати хибним, бо саме різноманіття поглядів є міцною основою для системного аналізу проблем гарантування.

¹²³ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : тома 1 - 39 / Карл Маркс , Фридрих Энгельс. – 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит., 1955–1974. – С. 252.

¹²⁴ Корнєєв Ю. В., Мацелик М. О. Земельне право : навч. посіб. / Ю. В. Корнєєв, М. О. Мацелик. – К. : Центр уч. літ., 2009. – С. 80–93.

Насамперед слід встановити різницю між гарантуванням прав і свобод та власне їх реалізацією. Як уважають В. Молдован і В. Мелашенко, гарантіями прав і свобод є фактори, які забезпечують реальне (фактичне) здійснення прав і свобод. У свою чергу, на думку Є. Регушевського, забезпечення і реалізація є елементами процесу здійснення¹²⁵. О. Скакун визначає гарантії прав і свобод як систему соціальних, економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Подібне визначення можна зустріти й у Л. Гарчевої та О. Ярмиша, яке зводиться до того, що гарантії є системою норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують додержання прав, свобод і законних інтересів осіб. На думку М. Вітрука, гарантіями прав особи є позитивні діючі умови і засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію і надійну охорону для всіх і кожного¹²⁶.

У свою чергу, юридичні гарантії реалізації вчений визначає як законодавчо закріплену конкретизацію меж прав і обов'язків; установлення юридичних фактів, з якими пов'язується їх реалізація; визначення процесуально-правових форм реалізації прав, свобод і обов'язків, законних інтересів; засоби заохочення і пільги для стимулювання їх ефективної реалізації¹²⁷.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби здійснення прав і свобод людини і громадянина, а на конституційному рівні – складають правову основу діяльності державного механізму. У науковій літературі висловлена й інша точка зору: гарантії прав і свобод – це сукупність засобів, способів і процедур, які створюють умови, за яких особа може реально захистити і відстояти всі передбачені законодавством права й інтереси. До числа таких гарантій належить і публічна діяльність, спрямована на забезпечення прав і свобод¹²⁸. На думку Ю. В. Похлебеніной, юридичні

¹²⁵Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина в Україні / Е. С. Регушевський. – Сімферополь : Таврія, 2008. – С. 20.

¹²⁶Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – С. 306.

¹²⁷ Там само. – С. 314.

¹²⁸Крусс В. И. Теория конституционного правопользования / В. И. Крусс. – М. : Норма, 2007. – С. 353.

гарантії – це передбачені законом умови, з наявністю яких законодавець пов’язує реальну можливість і максимальну ефективність реалізації прав, свобод та обов’язків.

Реалізація прав і обов’язків традиційно потребує законодавчого визначення процесуальної форми такої реалізації, яка полягає у визначеному, як правило, закріпленому нормами права порядку використання особою своїх прав. При реалізації прав особа сама визначає порядок їх реалізації, організує їх здійснення. Така процесуальна форма використання права знайшла своє закріплення в літературі як ініціативна. Саме такою є реалізація особою права на інноваційну діяльність.

Реалізація права у встановлених межах належить до загальних критеріїв правомірної поведінки і виступає гарантією забезпечення прав і свобод осіб, а також гарантією непорушності прав і свобод інших осіб. Універсальним критерієм визначення меж змісту права і його реалізації слугує вказівка на цілі реалізації права. Мета – це загальний момент формальної визначеності будь-якого права; передбачена законом мета може бути самостійною вказівкою на визначення меж змісту права і його реалізації¹²⁹.

Відповідно до преамбули ЗУ «Про інноваційну діяльність» визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, визначає форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. А стаття 3 Закону закріплює те, що метою державної інноваційної політики є встановлення організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберіжних технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоспроможної продукції.¹³⁰

¹²⁹Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. – М. : Норма, 2008. –С. 314.

¹³⁰ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

Таким чином, здійснюючи своє право на інноваційну діяльність, особа не повинна виходити за межі, що встановлені законом, аби не порушувати права і законні інтереси інших осіб. Стаття 68 Конституції України встановлює обов'язок кожного неухильно дотримуватися Конституції України та законів України. Положення цієї норми і є гарантією непорушності меж права на інноваційну діяльність, що реалізується.

Реальність здійснення права визначається також їх охороною, ступенем захищеності. Для досягнення цього приймаються відповідні нормативно-правові акти, створюється система державних органів, які покликані здійснювати нагляд за належною законною реалізацією прав і свобод особи. Створюючи систему запобіжних заходів, держава намагається попередити можливі порушення прав і свобод у процесі їх реалізації як із боку відповідних органів, так і з боку самих осіб, запобігти порушенням завдяки законодавчим приписам про те, що права в таких випадках будуть відновлені, а правопорушники – притягнуті до відповідальності.

Система юридичного забезпечення прав і свобод особи функціонує в певному соціальному, політичному, економічному, ідеологічному контексті, який може як знижувати, так і підсилювати ефективність її дії. Загальносоціальні умови в сукупності складають макросередовище існування, функціонування та розвитку механізму забезпечення прав і свобод особи, обумовлюють можливість фактичного здійснення прав і свобод, повноту задоволення опосередкованих ними інтересів і потреб індивідів. Необхідні умови й атмосфера для безперешкодної реалізації права політичної участі створюються в єдино можливому для цього середовищі – у межах громадянського суспільства. Розвиненість громадянського суспільства підвищує інтенсивність і поліпшує якість громадянської участі та запобігає зловживанню владою.

Крім того, важливо виділити об'єкт і суб'єкт гарантування. Спираючись на те, що гарантіями прав і свобод є правові умови, можна припустити, що об'єктом гарантування є певна правова можливість. У свою чергу, правову

можливість треба розуміти як надання вибору більшої або меншої кількості варіантів дій, які реально дають особі можливість перетворити бажане на дійсність.

Суб'єктом гарантування слід уважати народ України відповідно до ст. 5 Конституції України і державу (відповідно до ст. 3 та інших статей Конституції України, де йдеться про обов'язки держави). Засобами здійснення можна вважати, насамперед, Конституцію України, міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, національні закони, а також органи державної влади і місцевого самоврядування, основною метою яких є забезпечення і реалізація прав і свобод особи правовими способами, що закріплені в Конституції України та національних законах.

Як свідчить міжнародний досвід, ефективність гарантій прав і свобод залежить від рівня розвитку правових принципів й інститутів демократії, стану економіки, способів розподілу матеріальних благ, правотворчої атмосфери в суспільстві, рівня правового виховання і культури населення, ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади. До цих останніх, зокрема, треба віднести: наявність писаної конституції, чинність якої не може бути призупинена довільно, а також жорсткої процедури її формальної дії; надійне законодавче забезпечення користування правами і свободами; визнання владою конституції як джерела цієї влади та умови її легітимності; конституційні гарантії стримування надмірного посилення виконавчої влади; наявність компетентних та ефективно діючих органів представницької влади; закріплення в конституції основних прав і свобод людини, що відповідають міжнародним стандартам, наявність незалежної судової влади, наявність компетентного високоефективного та авторитетного органу конституційного контролю¹³¹.

¹³¹Конституційне право України : підруч. для юрид. вузів / за ред. проф. В. Ф. Погорілка. – 2-ге вид., доп. і переопр. – К. : Наук. думка. 2000. – С. 206.

З урахуванням наведеного гарантії конституційного права на інноваційну діяльність можна визначити як правові умови, які ґрунтуються на економічних, політичних, соціальних, культурних та інших факторах і які від імені народу встановлені державою для забезпечення права особи створювати на підставі об'єктів інтелектуальної власності інноваційні продукти, здійснювати їх комерціалізацію та/або впроваджувати (використовувати) як інновації у різних сферах, виконувати інноваційні роботи, надавати інноваційні послуги.

Багатоманітність факторів, які забезпечують реальність прав та свобод, визначає різноманітність їх гарантій. У сучасній юридичній науці немає єдиної думки щодо класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина. Як правило, всі гарантії прав людини поділяють на:

- загальні та спеціальні;
- матеріальні та процесуальні;
- нормативні та інституційні;
- національні та міжнародні;
- судові та позасудові;
- конституційні та законодавчі;
- реалізації, охорони та захисту.

Подібна класифікація є доречною й щодо гарантій права на інноваційну діяльність.

I. Загальні та спеціальні гарантії права на інноваційну діяльність.

В юридичній літературі слушно зазначається, що до загальних гарантій належать насамперед різноманітні суспільні явища: економічні (розвинута ринкова економіка суспільства, різноманітні форми власності на засоби виробництва, у тому числі приватна власність в її індивідуальній та колективній формі, високий рівень продуктивності праці тощо); політичні (демократичний соціальний устрій, плюралістична, відкрита політична система, наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань); духовно-

ідеологічні (ідеологічний плюралізм, відсутність «одержавлення» будь-якої з ідеологій, поширеність загальнолюдських ідеалів).

У свою чергу, спеціальні (юридичні) гарантії охоплюють усі правові засоби і способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права. До них належать юридичні норми, спеціально спрямовані на забезпечення конституційних прав і свобод, а також практична діяльність з їх використання і застосування та її об'єктивовані результати (у тому числі правозастосовні акти). Прикладом спеціальної гарантії права особи на інноваційну діяльність є норми ЗУ «Про інноваційну діяльність», що регулюють порядок надання і реалізацію державної підтримки інноваційного проекту; норми, що закріплюють право суб'єкта оскаржити в судовому порядку рішення про кваліфікацію інноваційного проекту тощо.

Якщо загальні гарантії забезпечують реалізацію прав та свобод людини і громадянина завдяки наявним загальним (політичним, економічним, соціальним, ідеологічним та культурним) передумовам, то спеціальні гарантії належать до таких, що забезпечують реалізацію, охорону і, у разі необхідності, захист прав і свобод людини специфічними правовими засобами. Загальні гарантії звичайно називають гарантіями-умовами, а спеціальні – гарантіями-засобами¹³².

Стаття 2 ЗУ «Про інноваційну діяльність» закріплює основні принципи здійснення державної політики: орієнтацію на інноваційний шлях розвитку економіки України; визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери в розвитку

¹³²До питання щодо поняття юридичних гарантії права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/112/91/>).

інноваційної діяльності; ефективного використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва в науково-виробничій сфері; здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок; фінансової підтримки, здійснення сприятливої кредитної, податкової та митної політики у сфері інноваційної діяльності; сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; інформаційного забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; підготовки кадрів у сфері інноваційної діяльності.

II. Матеріальні та процесуальні гарантії права на інноваційну діяльність.

Матеріальними є гарантії, які закріплені нормами матеріального права. Матеріальні гарантії, зокрема, передбачають можливість вільного здійснення творчої діяльності, визнання права на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності, заборони використання або поширення таких результатів без згоди автора (див. ч. 1 і ч. 2 ст. 54 Конституції України). Іншою важливою матеріальною гарантією є надання податкових пільг суб'єктам інноваційної діяльності. Як матеріальну гарантію права на інноваційну діяльність можна розглядати конституційне положення про визнання людини, її честі та гідності найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України).¹³³

Як процесуальні гарантії можуть розглядатися регламентовані позитивним правом процедури, які опосередковують реєстрацію та захист результатів інноваційної діяльності. Стрижневе значення в даному випадку мають процедури реєстрації права на інтелектуальну власність та передачі прав на їх використання третім особам, а також судові процедури.

III. Нормативні та інституційні гарантії права на інноваційну діяльність.

¹³³ Конституція України : прийнята на п'ятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

Нормативними є гарантії, які являють собою закріплені у відповідних джерелах правила, що регулюють ті чи інші сфери інноваційної діяльності. Так, прикладом нормативної гарантії права на інноваційну діяльність є норми, що визначають правовий режим реалізації інноваційного проекту, правовий статус суб'єкта інноваційної діяльності. Крім того, як нормативні гарантії можуть виступити норми про правові засади сплати податків суб'єктами інноваційної діяльності (гл. 3.6 проекту), які запропоновано включити авторами проекту Інноваційного кодексу.

Інституційними гарантіями є гарантії, що передбачають створення спеціальних інституцій для реалізації, захисту та охорони права особи на інноваційну діяльність. Так, чинний ЗУ «Про інноваційну діяльність» передбачає створення спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності, установи для кваліфікування інноваційних проектів, державної інноваційної фінансово-кредитної установи для фінансування інноваційних проектів тощо.

IV. Національні та міжнародні гарантії права на інноваційну діяльність.

Національними гарантіями права є ті умови й засоби, що створені та закріплені на національному рівні, діють у межах правової системи України. Відповідно до ст. 102 Конституції України гарантом прав і свобод людини і громадянина виступає Президент України. Як Глава Держави, Президент зобов'язаний спрямовувати діяльність відповідних органів держави на забезпечення чіткого і своєчасного реагування на факти порушення прав і свобод людини. Гарантом дотримання прав і свобод людини і громадянина виступає також Кабінет Міністрів України (далі – КМУ), який уживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (п. 2 ст. 116 Конституції України), забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності (п. 5 ст. 116 Конституції України).¹³⁴

Міжнародні гарантії включають різні засоби та інститути, які входять до універсального та регіональних механізмів захисту прав людини. Наприклад,

¹³⁴ Там само.

на гарантування прав людини спрямована діяльність моніторингових органів ООН, які забезпечують міжнародний контроль за виконанням державами своїх зобов'язань за основними договорами ООН з прав людини. Частина 4 ст. 55 Конституції України закріплює право кожного після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Найбільш ефективним є розгляд таких скарг Європейським судом з прав людини, функціонування якого виступає надійною гарантією прав, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікованою Законом України від 17 липня 1997 р. Європейська система захисту прав людини, створена в межах регіональної організації – Ради Європи, є унікальним механізмом, який функціонує поза державним впливом та відтворює спільні європейські цінності в дієвій юридичній формі. Як передбачено ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV, рішення Суду є обов'язковими для виконання.

V. Судові та позасудові гарантії права на інноваційну діяльність.

Судовими є гарантії, що передбачають право особи звернутися до суду національної судової системи, а також до органів міжнародного правосуддя за захистом порушеного права. Загальні положення про право особи на судовий захист закріплені в ст. 55 Конституції України, відповідно до яких права особи захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ. Закон України «Про інноваційну діяльність» передбачає право суб'єкта інноваційної діяльності звернутися до суду, наприклад, у разі

незгоди з рішенням спеціального органу про кваліфікацію інноваційного проекту.

Позасудовими гарантіями права на інноваційну діяльність є гарантії, що передбачають існування інших інститутів, основним покликанням яких є захист і охорона прав та інтересів особи і громадянина. Таким інститутом в Україні є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Стаття 55 Конституції України передбачає, що кожен має право звертатись за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Уповноваженому надані широкі повноваження щодо захисту прав і свобод людини і громадянина (ст. 13 ЗУ «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР), з ним у разі його звернення зобов'язані співпрацювати органи державної влади, органи місцевого самоврядування, організації незалежно від форми власності¹³⁵. До таких установ належать і спеціальні інституції у сфері інноваційної діяльності (спеціально уповноважений орган у сфері інноваційної діяльності (ст. 11 ЗУ «Про інноваційну діяльність»), Центральний орган виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. До позасудових гарантій можна також віднести існування інституту прокуратури, одним із завдань якого є охорона і забезпечення прав людини і громадянина.

VI. Конституційні та законодавчі гарантії права на інноваційну діяльність.

Конституційні гарантії є передбаченою Конституцією системою юридичних норм, правових засобів забезпечення реалізації, охорони та захисту прав людини. У свою чергу, законодавчими гарантіями є юридичні засоби реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина, закріплені правовими нормами відповідних галузей права¹³⁶.

¹³⁵ Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97 // Відом. Верхов. Ради України. – 1998. – № 20. – С. 99.

¹³⁶ Конституційне право України : акад. курс: у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – Т. 2 – С. 63.

Конституційні гарантії складаються з принципів конституційно-правового статусу особи, а також із конституційних норм, якими визначені повноваження відповідних органів державної влади та їхніх посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина, спеціальні права, призначені для найбільш ефективної реалізації інших прав людини і громадянина¹³⁷.

Чинна Конституція України прямо не закріплює права особи на інноваційну діяльність та його гарантії. Однак основи такого права закладені в загальних засадах, закріплених у розділах I та II Основного Закону. Це, зокрема, положення ст. 1 (Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава), ст. 8 (В Україні визнається і діє принцип верховенства права), ст. 15 (Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності), ст. 21 (Усі люди є вільні і рівні у своїх правах)¹³⁸. Тільки в рамках демократичної та правової держави інноваційна діяльність може досягти найвищого свого розвитку. Така держава підтримує ініціативу, захищає приватну власність, має стійкі і дієві інститути захисту прав людини.

Важливими гарантіями права на інноваційну діяльність виступають і положення ст. 54 Основного Закону, відповідно до яких громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; держава сприяє розвитку науки, ст. 55– права і свободи людини і громадянина захищаються судом, ст. 58– Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, ст. 67 – кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, ст. 68 – кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції

¹³⁷Рабінович П. М. Права людини і громадянина / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – С. 250.

¹³⁸Конституція України : прийнята на пятій сес. Верхов. Ради України 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей та ін.

Законодавчі гарантії містяться в усіх інших нормативно-правових актах, які тим чи іншим чином регулюють відносини у сфері інноваційної діяльності чи відносини, що межують із такою діяльністю. Як приклад законодавчої гарантії можна навести положення ст. 3 ЗУ «Про інноваційну діяльність», яка визначає мету і принципи державної інноваційної політики, положення ст. 4 та 5, що визначають об'єкти інноваційної діяльності та суб'єктів інноваційної діяльності. Ще однією законодавчою гарантією здійснення і забезпечення права на інноваційну діяльність є положення ст. 18 ЗУ «Про інноваційну діяльність», що закріплюють можливість державної фінансової підтримки суб'єктів інноваційної діяльності.¹³⁹

VII. Гарантії реалізації, охорони та захисту права на інноваційну діяльність.

Залежно від функціональної спрямованості гарантії поділяють на: гарантії реалізації (відповідні умови і засоби, які сприяють реалізації кожною особою її прав та свобод), гарантії охорони (встановлення меж здійснення прав і свобод, їх конкретизація в законодавстві; встановлення процедур, засобів заохочення, стимулювання, пільг для ініціативної реалізації прав; встановлення засобів профілактики запобігання правопорушенням) та гарантії захисту (конституційний нагляд, контроль, відповідальність правопорушника; встановлення заходів відповідальності винних за порушення прав і свобод громадян; встановлення заходів захисту прав, відновлення порушеного права)¹⁴⁰.

Як зазначає Л. І. Глухарьова, на стадії охорони діють ті, що спрямовані на позитивну реалізацію прав, тобто на створення системи умов і засобів, які стимулюють і заохочують ініціативну реалізацію прав, а також

¹³⁹ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

¹⁴⁰ Класифікація і конституційне закріплення гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sites.google.com/site/verbytskyioleksii/argumentator/klasifikaciaikonstitucijnezakriplennagarantijgarantijpravivsvobodpravtasvobodludiniigromadaninavukraieni>.

попереджають можливі порушення прав або усувають можливі перешкоди на шляху їх реалізації. На стадії ж захисту зосереджені механізми та інститути відновлення порушених прав, притягнення винних осіб до відповідальності й відшкодування завданої шкоди.

Прикладами гарантій реалізації права на інноваційну діяльність є положення Конституції України про рівність форм власності, підтримку інтелектуальної діяльності, положення ст. 6 ЗУ «Про інноваційну діяльність», відповідно до яких держава формує і реалізує державні, галузеві, регіональні і місцеві інноваційні програми; створює нормативно-правову базу та економічні механізми для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності; стимулює комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, що кредитують виконання інноваційних проектів та ін.¹⁴¹

Гарантіями охорони права на інноваційну діяльність є, зокрема, положення ст. 13 ЗУ «Про інноваційну діяльність», за якими спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері інноваційної діяльності зобов'язаний не розголошувати конфіденційну інформацію, пов'язану з інноваційним проектом. Проект Інноваційного кодексу України пропонує закріпити положення, відповідно до якого за авторами/розробниками об'єктів права інтелектуальної власності, які використовуються в інноваційних відносинах, зберігаються їх особисті немайнові та майнові права; за суб'єктами особистих немайнових та майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, у разі їх включення до складу об'єктів інноваційних правовідносин, зберігаються належні їм права на вказані об'єкти; учасники (суб'єкти) інноваційних відносин зобов'язані не вчиняти будь-яких дій, що прямо чи опосередковано будуть направлені на обмеження або ж позбавлення особистих немайнових і майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності.

¹⁴¹ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

Прикладом гарантій захисту права на інноваційну діяльність є можливість особи звернутися за захистом свого права до судових органів як національної, так і міжнародної системи, до спеціальних інституцій, що стоять на сторожі прав людини і громадянина – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокуратури тощо.

Отже, існування права на інноваційну діяльність не можливе без створення відповідної розгалуженої системи гарантій реалізації, охорони та захисту цього права. Тільки при ефективній системі гарантій особа зможе реалізувати належним чином своє право на інноваційну діяльність.